

A DEÁKOS KLASSZICIZMUS ÉS A MILTON-VITA

Dodsley *The Oeconomy of the human Life* című könyve magyar fordításainak stílusát vizsgálva, két ízlés jelenlétét állapíthattam meg nemrég a XVIII. század hetvenes éveinek magyar irodalmában. (ItK. 1958. 2—3. sz.) Az egyiket latinos-franciásnak neveztem akkor, mert bizonyos jelekből arra a következtetésre jutottam, hogy ennek magyar-nyelvi képviselői főként a hazai deák irodalmon iskoláztak, a távolabbi mestereket pedig az egykorú nemzetközi latin literatúrában gondoltam fellelhetőeknek, melyet ekkortájt — nálunk és külföldön egyformán — a francia klasszicizmus befolyásolt talán a legjobban; a másikat modernebb, a felvilágosodás új eszméinek megfelelő ízlésnek mondtam, s angol és német előképekre utaltam. Az első képviselőjének az angol munka magyar fordítói között Faludi Ferencet, a másodikénak Horányi Eleket és Sófalvi Józsefet jelöltem meg. Már akkor említettem, hogy a tudatosan eltérő stílusú fordításokban megmutatkozó ellentétes irodalmi tendenciák, valamint az azokat feszítő társadalmi és politikai erők Batsányi és Rájnis vitájában ütköztek meg egymással a nyilvánosság előtt, országos visszhangot verve, s állásfoglalásra készítve a látszólag nem érintett írócsoportokat is. *2 Nem szép!*

A jelentős iratváltást technikai kérdés, a fordítás mesterségének szabályai tekintetében vallott eltérő vélemény váltotta ki közvetlenül, s a szemben álló felek indulatait egy másik hasonló probléma, a latin prozódia magyar-nyelvi alkalmazása körül kiélesedett harc hevítette. E témák megvitatása éppen nem jelentéktelen ugyan a nemzeti irodalom alakulásának folyamatában, mivel mindkét tollharc a magyar irodalomnak a deák gyámkodása alól való felszabadítását szolgálta, de mégis csak részletkérdéseket illetett. Batsányi és Rájnis ellentétének lényege — s ebben bennefoglaltatik a fordítás kérdése is — leginkább a Milton körül kifejlődött vitában ragadható meg és fejthető ki, ahol széles európai háttér előtt jellemezhető az egymással megmérkőző régi és új, s megjelenítésük közben Batsányi érdemének bemutatása mellett alkalom kínálkozik arra is, hogy a nemzeti irodalom fejlődésének eddig talán kevésbé méltányolt részleteire terelődjék a figyelem. A vitában a XVIII. századi latin irodalmat és ízlést magyar nyelvű változatban megszólaltató Rájnis képviselte a régít, Baróti Szabó, a másik deákos fordította le Milton *Elvesztett paradicsomát*, amely körül a harc kitört; az ő műveltségük, költői fejlődésük és környezetük bemutatása alkalmasnak látszik tehát XVIII. századi irodalmunk e részletének feltárására.

I.

Rájnis József neo-latin alapműveltséggel indult el a magyar költői pályán. Első verseként a Révainál is előkerülő Jacobus Sannazarius Velencére írott, akkoriban igen nagyra tartott epigrammáját emlegette, amit később Baróti Szabó is megszólaltatott magyarul; ebbe a körbe tartozik Andreas Naugerius (Navagero), akinek két versét *Hiellához* és *Uj-esztendői ajándékoska* címmel tette át magyarra, és akire mint tekintélyre hivatkozott Batsányival

folytatott vitájában ; ide sorakozik a *Pásztori dal* is, a jezsuita költészetből ismert formájával.¹ Világnézeti kérdésekben az effajta műveltséget hordozó réteg véleményeit vallotta : 1781-ben *Egy igaz Magyar ruhába öltöztetett Leánynak képéről* című versében tudtom szerint elsőnek ünnepelte a „tisztos” nemzeti viseletet, de ellentétül inkább az „erkölcstelent”, mint a „nemzetietlent” állította ; 1790-ben, a korona hazatértekor ódát írt a nemesi aranyzabadságról (A’ magyarokhoz), később az országgyűlés alatt, a Józseffel szembeni ellenállás egyik vezérének, *Forgács Miklósnak tiszteletére*, belefoglalva az akkor már közhely számba menő tételt, hogy a „Vérrel érték száll fiakra, Nem pedig a’ jeles ősi érdem” ; A’ *varga fiakhoz* intézett versében a nemesség soraiba pénzzel felkapaszkodottakat oktatja.² Egy-két jelből mintha úgy látszanék, hogy a jozefinizmus és a modernebb irányzatok is megérintették : egy epigrammája szerint *dőre az erdő* remetéje, s ha a Voltaire-rel való foglalkozás már magában véve egyértelmű lenne a haladó gondolkodással, messzemenő következtetést vonhatnánk le abból a tényből, hogy Révai egyik levele szerint 1783 óta foglalkoztatta az *Henriade* lefordításának gondolata. Ugyanakkor azonban bírálta Newton elméletét, a természeti erő fogalmát, verset írt *Az ártalmas könyv-írókról* és bibliai idézetekkel terhelt kirohanást intézett egy bizonyos Pál deák ellen a pokolbeli tűz védelmében.³

Rájnis a latinos műveltségnek kifejezetten tudományos része felől indulva kezdett a magyar nyelvű irodalommal foglalkozni. A deákosok közül egyedül ő emlegette pl. Iulius Caesar Scaligert, a humanista hagyományokat ápoló irodalom századokon át szinte korlátlan tekintélyű poétikájának szerzőjét.⁴ Eredendően tudományos érdeklődése magyarázza, hogy Batsányival folytatott vitája idején kevesen akadtak az országban, akik jobban ismerték nála a XVI—XVII. század magyar nyelvű nyomtatványait, még *Kalaúza* címét is Pázmány *Kalaúzá*nak mintájára választotta.⁵ Nyomatásban megjelent „költői” munkái is inkább a tudomány, mint az újabb keletű szépirodalom termékei közé illenek. A *Kalaúz* voltaképpen saját verseivel illusztrált prozódia, Vergilius-fordításai rengeteg magyarázatukkal az ókori szerzők kritikai szövegkiadásaihoz hasonlítanak, csak éppen a nyelv magyar bennük. Rájnis tudományának azonban az a baja, hogy messze elmarad korának színvonalától, még az iskolában leginkább művelt területen, a klasszikusok interpretációjában is. A világhírű göttingai professzor, Christian Gottlieb Heyne 1788-ban Lipcsében már másodszor jelentette meg Ver-

¹ Sannazarius Révainál : *Tsanadinvm in svís rveribvs olim Morisena dicta. Imitatio elegiae Sannazarianae ad ruinas Cumarum.* Szegedini. 1768., megjelent : Latina, Jaurini, 1792. 16—19.; ugyanez magyarul : *Elegyes versei.* Pozsony, 1787. 66—67.; Rájnis említett fordításának első nyomtatása : *Márió Virgilius Publiusnak Georgikonja*, Pest, 1814. LXVIII. 1.; Baróti fordítása : *Velentzéről és Rómáról* címmel, *Költeményes munkái*-ban, Kassa, 1787. II. köt. 168. — *Naugerius* verseinek címei : *Ad Hyellam és Imaginem sui Hyelle mittit*, 1. *Opera omnia*, Venetiis, 1754.; a fordításokat ÁGH LAJOS NORBERT adta ki : *Köszegi Rájnis József élete és munkái.* Bp. 1890. 239.; a vitában idézett *Naugerius*-cítatumot lásd : *Tóldalék*, Pozsony, 1789. 29., az idézett kiadásban : *Naugerius, sive de poetica, dialogus Hieronymi Fracastorii ad Jo. Bapt. Rhamnusium.* 203—238. 1. — A *Pásztori dalról* : WALDAFFEL IMRE : *A latin versművészet utolsó korszakából.* EPhK. 1933. 105—111.

² A nemzeti viseletről szóló vers megj. A’ magyar Helikonra vezérlő kalaúz. Pozsony, 1781. 11—12. (Ányosnál ugyanekkor már a hazafiság a hangsúlyosabb : *Versai.* Kiad. CSÁSZÁR ELEMÉR. Bp. 1907. 85—89.) — A később említett versek : ÁGH LAJOS NORBERT : i.m. 233—235., 224—225., kéziratunk A’ magyar Parnaszus-ban, Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Hung. 40—48. f.

³ ItK. 1938. 65.; HATTYUFFY DEZSŐ : *Költői levelezések Kreskay Imre hátrahagyott irataiból* . . . Bp. 1906. 100 l.; A’ Magyar Parnaszus, 29—31. f.

⁴ Batsányit — egyebek között — az ő nevével akarta hallgatásra kényszeríteni. — SCALIGER : *Poetics libri septem.* Első kiadása 1561-ben jelent meg ; jellemzése : KARL BORINSKI : *Die Poetik der Renaissance und die Anfänge der Kritik in Deutschland.* Berlin, 1886. 8—14. l.

⁵ A’ Magyar Virgiliushoz tartozó sisakos paizos kardos Mentő-írás. 11—15. l. ; NÉGYESY LÁSZLÓ : *A mértékes magyar verselés története.* Bp. 1892. 119.

gilius-kiadását, hadat üzenve minden túlhajtott allegoria-keresésnek, profán tudományossággal magyarázva a IV. eclogát is (I. köt. 23., 66. 1.): mikor Rájnis a XVII. század eleji spanyol jezsuitát, Joannes Ludovicus de la Cerdát választotta vezetőjének (1. kiad. Madrid, 1608—1617.), átvette ennek indokolatlan szövegváltoztatásait (pl. Ecl. I. 37.), s a XVIII. századi Magyarországon még széltében használt, XVII. századi eredetű iskolai kiadásokhoz hasonlóan (Ruæus), minden kétegy nélküli, Szent Ágostonra hivatkozva vallotta, hogy a IV. ecloga próféciája tulajdonképpen Jézus Krisztusról szól.

Van azonban műveltségben ennél jóval modernebb eredetű réteg is, amely a XVIII. századi osztrák és magyar jezsuiták újabb keletű tájékozódásának eredményeként halmozódott fel nála, és egyebek között Voltaire iránti érdeklődését is magyarázza: Johann Christoph Gottsched hatása. — Gottsched a német felvilágosodás történetében azt a fejlődési fokot képviseli, amelyen a lassan öntudatosodó polgári rétegek a francia „grand siècle” náluk udvari körökben, idegen nyelven élő irodalmát igyekeztek németül magukévé tenni. A lipcsei mester bizonyos formális kérdésekben (nyelvszabályozás, a színház reformálása) ért ugyan el eredményeket, de számottevő, eleven irodalmi életet nem tudott maga körül teremteni, mert a francia klasszicizmustól kölcsönzött eszményei a szélesebb közönség gondolat- és érzésvilágától idegenek maradtak. Jelentős tanítványokat, csak ellenfeleinek, a svájciaknak sikerült nevelni: ezek Milton és az angol morális hetilapok meghonosításával, az udvari-nemesi műveltség ellenében egy formai és tartalmi szempontból egyaránt új irodalom útját egyengették, ha rengeteg ballasztot vettek is át puritán eszményképeiktől.⁶

Gottsched már régen bukott nagyságnak számított hazájában, mikor művei és elgondolásai a fejlődésben elmaradottabb Ausztriában, legfelsőbb állami támogatással, megkezdték diadalútjukat. A Habsburg-birodalom német-ajkú tartományainak társadalmá és az össz-birodalmi tervekét szövögető kormány egyformán szükségét érezte az anyanyelv felkarolásának. Az adott időpontban, a XVIII. század közepén, mindkét felet kielégítette még Gottsched programja: azt a polgári fejlődéshez nélkülözhetetlen nemzeti nyelvvel, ezt az említett kivül azzal is, hogy politikai kérdéseket a legtávolabbról sem érintett, s így a legszigorúbb osztrák cenzúrát is kiállotta. Terjedését főleg az gyorsította, hogy a monarchia kulturális életét addig irányító jezsuiták latin színezetű műveltségével épp úgy össze lehetett egyeztetni, mint az ugyancsak ez idő tájt a felső köröket meghódító francia divattal. Gottsched munkái, osztrák adaptációjuk után, átjutottak Magyarországra is, mégpedig részben a művelődés javainak régi, hagyományos közvetítőin, a szerzetesrendeken keresztül, részben közvetlenül az állam jóvoltából, amely a XVIII. század második felében már köznevelési feladatokat is vállalt magára. Gottsched *Schaubühne*-jének drámái, előbb latin, majd jobbra magyar átdolgozásban, az 1750-es évektől nálunk is kedvelt műsordarabjai lettek a jezsuita és piarista iskolai színpadnak; nyelvtana, legnagyobbbrészt hazai viszonyokra alkalmazva, körülbelül a század végéig szolgálta a bécsi kormányzat szándéka szerint a német nyelv terjesztésének ügyét. A grammatika első magyarországi kiadása, jellemző módon, a kassai jezsuiták nyomdájában jelent meg, természetesen latinul; a rendszer és a terminológia még a németek számára írott magyar nyelvtanokra is hatott. Rájnis *magánhangzó és mássalhangzó* szavai pl., melyeket oly elszántan védett Rát Mátyás javaslatával szemben (*tátó, zárló*), tulajdonképpen Gottsched terminus technicusának (*Selbstlaut, Mitlaut*) pontos fordításai; e szavak első használója nem is az ex-jezsuita, hanem Kratzer János Ágoston, akinek nyelvtana Pozsonyban, 1780-ban jelent meg *Új német grammatika* címmel, és Győrben; Rájnis lakóhelyén Müller Jakab könyv-

⁶ GEORG LUKÁCS: Fortschritt un Reaktion in der deutschen Literatur, Berlin, 1947.; PAUL REIMANN: Hauptströmungen der deutschen Literatur. Berlin, 1956. Gottsched és a közönség viszonyáról: EDITH BRAEMER: Zu einigen Grundfragen in Lessings Hamburgischer Dramaturgie. Weimarer Beiträge, 1955. III. 269—270.

kereskedő árusította. Az elmondottak után érthetővé válik, miért hozakodott elő Rájnis *Pásztori magyar Virgiliusának* Tóldalékában Batsányi fordítási elveivel szemben Gottscheddel, és miért emlegette a német mestert *Georgicon*-fordításában még 1814-ben is, amikor Kazinczyék idézőn és idézetten egyformán csak gúnyolódni tudtak már.⁷

Az Ausztriából átszarmazott Gottsched-kultusz magyarázza, hogy Rájnis, prozódiaja írásakor, az elvi alapvetéshez mintaképet keresve, Gottsched és iskolája felé fordult. Bizonyos távoli egyezéseket tekintve nem lehetetlen, hogy éppen a mester nagy német nyelvтанát vette elő; valamelyes kapcsolat legalábbis kitapintható.

Gottsched: *Vollständige und neuerläutete deutsche Sprachkunst*. 5. Aufl. Leipzig, 1762.

3. 1. 3. §.

Die beste Mundart eines Volkes ist insgemein diejenige, die an dem Hofe, oder in der Hauptstadt eines Landes gesprochen wird. Hat aber ein Volk mehr als einen Hof, ... so ist die Sprache des grössten Hofes, der in der mitte des Landes liegt, für die beste Mundart zu halten. ...

3. 1. 4. §.

Eine jede Mundart hat in dem Munde der Ungelehrten, ihre gewisse Mängel; ... Daher muss man auch den Gebrauch der besten Schriftsteller zu Hülfe nehmen, um die Regeln einer Sprache fest zu setzen. ...

4. 1. 5. §.

Die besten Schriftsteller eines Volkes, werden durch den allgemeinen Ruhm, oder durch die Stimmen der klügsten Leser bekannt. ...

6—7. 1. 8. §.

Mann sieht. ... dass man die Sprache nach Regeln richten; und die Gewohnheit im Reden, bisweilen der Sprachkunst entgegen setzten kann. Denn da die Regeln aus der Sprache selbst, nach den meisten Exempeln genommen und festgesetzt worden: so unterwirft man nicht die Sprache gewissen eigenmächtigen Gesetzen eines Sprachlehrers; sondern es werden nur wenige, von der Ähnlichkeit abweichende Redensarten, der Übereinstimmung der meisten Exempel

unterworfen. Man setzet also auch nicht das Ansehen eines Sprachkundigen, der Gewohnheit; sondern eine allgemeiner Gewohnheit. ... einer eingeschränktern, oder gewissen Missbräuchen entgegen.

Rájnis: *Kalaúz*.

99. I. II.

Ha valamely szó-tagnak hangja iránt nem egyeznek minden Magyarok, azokkal tart-sunk, a' kik külön laknak idegen Nemzet-ségektől, vagy leg-alább annyira öszve-nem-keveredtek; mert bizonyára tisztább ezek-nél a' nyelv, mint-sem a' többiek-nél.

99. I. III.

Hogy-ha a' tiszta Magyarok is különböz-nek, vagy ha olyan szóról vagyon a' kérdés, mellyet a' beszédből nem tanulhatni, tekénts-ünk az írásnak módjára. ...

100. I. V.

Ha valamely szó-tag különbféle-képen íratatik, azokat kövessük, a' kiknek írások-ból meg-tettzik, hogy nagyobb vólt okos-ságok, tudományok, szorgalmatosságok, 's hogy azon ígét mindenkor egy-képen írták. Mert ezek tudták-is jobban, mint-sem a' többiek, akarták-is írásokban a' beszédnek igaz hangjait ki-nyilatkoztatni.

101. I. VI.

Bizonyos ok-nélkül tsak egyedül tetszésünk-szerént ne éljünk így vagy amúgy a' szó-tagotkák-kal. Mert úgy egynek ez, másnak amaz, mindnyájunknak ('s ugyan azért kinek-kinek-is) akár-mi-is szabad vólna.

A leglényegesebb gondolatok, főleg azok sorrendjének egyezése még Rájnis elvszerűen szabad fordítási módszere mellett is felismerhető a párhuzamosan közölt szövegekben. Lényeges eltérés kettő van: Rájnis nem beszél nyelvjárásokról (Mundart), és kihagyja az eredeti 6—7. §-át, ahol Gottsched az analógiáról ír. Bizonyos azonban, hogy csak alkalmi a mellőzés,

⁷ Gottsched osztrák és magyar hatásáról: BLEYER JAKAB: Gottsched hazánkban, Budapest. 1909; a kassai grammatika címe: *Compendiosa linguae Germanicae grammatica*, 1769.; Rájnis terminológiájáról BLEYER, i.m. 81—83.; az ex-jezuista Gottschedről: Tóldalék. Pozsony, 1789. 19—20., *Georgicon*-fordítás, XXI. l.; Kaz. Lev. XI. köt. 190., 376.

minthogy a Szabó ellen szóló *Mentő-írás*ban bőven beszél erről, példákat hoz rá (sok — több — legtöbb ; Gottschednél : schlagen — schlug, tragen — trug), a szót azonban, aminek jelentése az eredetiben : „Ähnlichkeit in den Ableitungen und Veränderungen der Wörter”, félreérthető módon „a’ szó-eredés köz-mód”-jának vagy egyszerűen „szó-eredés”-nek, fordítja magyarra.⁸ A feltűnő egyezések közé tartozik Rájnisnak az a magyar viszonylatban eléggé különös állítása, hogy az ország belsejében lakók beszéde helyesebb, mint a széleken élőké. (I.) Szabó erre másként nem is felelhetett, mint Vilmányi Libécz Mihály versével, hogy t. i. csak a végeken élő székelyek őrzik a tiszta magyarságot.⁹

A mesterükkel együtt franciás ízlésű osztrák gottschediánusokat és az udvar francia divatnak hódoló előkelőit irodalmi kérdésekben közös felfogás és mindkét részen kölcsönösen elismert nagyságok tisztelete kapcsolta össze. Az utóbbiak közé tartozott Voltaire is, akit Rájnis fellépése idején már csak az egészen elvakult körök tagadtak ki mindenestől a literatúrából. — A XVIII. század végének magyar Voltaire-kultusza jobbra az *Henriade* és a drámák írójának szól ; a fordítások legalábbis erről tanúskodnak. Ismeretes, mekkora a jelentősége Voltaire életművének a magyar felvilágosodás irodalmában ; el kell azonban különítenünk a francia mester olvasásának elméket világosító hatásától azt a Voltaire-kultuszt, amely a klasszikus formák tiszteletében merült ki, és amelynek tárgyai kizárólag az *Henriade* és a drámák voltak : azok a művek, amelyeket Lessing „isten kegyelméből megbocsátandóknak” bélyegzett híres epigrammájában. (*Grabschrift auf Voltairen.*) Nos, Rájnis minden Voltaire-ismerete az *Henriade*-ban merült ki, s még ez sem az eredeti nyelven jutott el hozzá, mert franciául nem tudott. Érdemes ehhez mindjárt hozzátenni, hogy egy magyar főpap, Nunkovits György, ebben az időben állítólag az egész eposzt lefordította, s ha már itt tartunk, néhány szóval ki kell térni Pétzeli Józsefre, Voltaire legszorgalmasabb XVIII. századi magyar fordítójára. Az országos hírví és tekintélyű író Voltaire-kultusza tekintetében már a művek jegyzéke eloszlát minden kétséget : csupa „megbocsátandó” mű szerepel benne ; még perdöntőbb azonban a „jobb felől” méltányoló közönség és a pártfogók részéről, személy szerint a Teleki József szájából hangzó nyilatkozat : „Vous n’avez pas mal choisi, Monsieur, en donnant a Zayre un habilement Hongrois. Voltaire mauvais Philosophe, et plus mauvais Historien encore s’il etoit possible, meritera toujours des grans Eloges comme Poete tragique. C’est la son fort. Par tout ailleurs il paroît vouloir affecter de faire le Missionnaire de l’Irreligion et de l’Impieté ; mes dans ses Tragedies, ou il n’y en a point de tout, ou il y a infiniment moins de ce venin, et il y preche presque par tout l’humanité avec tout l’energie qu’un beau style peut donner a une bonne chause.” Nagy igazságot mondott Kazinczy, mikor kijelentette, hogy Pétzelinek Gottsched a megfelelője a németek között. A komáromi papot persze nem német, hanem francia olvasmányok nevelték elsősorban, s ezt jól tudta Kazinczy is ; minthogy azonban mai értelemben szépirodalminak nevezhető munkáinak javarésze és folyóirata Gottsched francia mintaképeit szóltatták meg magyarul, hatásuk hazai vonatkozásban egybeesik azon tényezőkével, melyek főként a német Gottsched osztrák követői útján érvényesültek.¹⁰

Gottscheden túl újabb keletű elemek nemigen gazdagították Rájnis irodalmi műveltségét. Egyedül Gellert ismeretének nyomát találtam nála *Oktondiról* szóló epigrammájában, amely a német író *Der Selbstmord* című meséjének két distichonba szorított foglalata. Lehet

⁸ Mentő-írás, 8. ; Kalauz, 123.

⁹ Ki nyertes az hang-mérséklésbenn? Kassa, 1787. 7.

¹⁰ Pétzeli népszerűségére igen jellemző Csebi Pogány Lajos levele, aki Máramarosból kéri fel egy inskripció megírására. (MTA Könyvtárának kéziratára, Levelezés, 4° 143. 82. sz. — Teleki József keltezetlen levele valószínűleg 1784 nyaráról való. Megj. ItK. 1915. 223., eredetije az Akadémia kéziratárában az idézett kötetben van (57. sz.). — Jellemző Pétzeliire, hogy a fordítás-vitában Rájnis mellé állt. Erről a részletkérdésről Batsányi műveinek készülő kritikái kiadásában, a második kötetben lesz szó. — Kazinczy nyilatkozata : Lev. V. köt. 155.

persze, hogy ez sem az eredetin, hanem Lácza Szabó József ekkortájt megjelent magyar fordításán alapul. Maga a költő mondja ugyanis, hogy nem szívesen olvasott németül.¹¹

II.

Közismert, hogy Baróti Szabó Dávid a jezsuita rend feloszlatása után szórakozásból és búfelejtésül faragott versekkel indult el a magyar Parnasszus felé. Baráti köre pár papból (Horváth Mihály, Holló Márton, Jósa István) állt ekkor, verseinek ünnepeltjei a Pyber család, néhány országos nagyság (Barkóczy Ferenc, Batthyán József, az uralkodóház tagjai) és hivatali előljárója (Péchy Gábor). Szűk és egyoldalú irodalmi műveltsége kimerült a latin nyelvű iskolai költészet ismeretében: innen valók alkalmi verseinek mintái; ennek volt ünnepelt szerzője a XVIII. századi Magyarországon Rapinus (René Rapin), akinek XII. eclogáját magyarra fordította; innen vette azt az ötletet, hogy Kisdéd szótárát versebe foglalja, s az iskolás gyakorlat alapján tartotta helyénvalónak, hogy Horatius I. epodusát klasszikus lírai strófákban tolmácsolja magyarul.¹² 1777-ben megjelent első kötetében a neo-latin költészet gondolat- és érzésvilágához képest az egyetlen újdonság a magyar nyelv fejlesztésének vágya és az annak hanyatlásán érzett aggodalom, de még ez a motívum is alig néhányszor bukkan fel benne.¹³ A figyelmes olvasónak az a gyanúja támad, hogy Szabó javában verselt, talán egész kiadványa készen állt már, mikor a nemzeti nyelv felvirágoztatásáról mint mindennél fontosabb, átfogó programról hallott, és azt magáévá tette.

Még jezsuita körökből hozhatta magával a népnevelő vagy népfelvilágosító irodalom iránti érdeklődését. A kormányzat Mária Terézia uralkodásának második felében, az új gazdasági rendszer támogatására, összefogta a korábbi önálló hazai kezdeményezéseket, és sok pénzt fordított arra, hogy a birodalom egyéb nyelvei mellett magyarul is földművelési és egészségügyi tárgyú népszerű füzeteket jelentessen meg. E politika támogatásával magyarázható, hogy Szabó két dicsőítő versben ünnepelte Dombi Sámuel orvosdokort (*Az egészségről, Az egészség megtartásáról*), s az említettekhez még két egészségügyi tárgyú verset csatolt (*Az egészség védelmezéséről, Az egészség vissza nyereséről*); ezzel a politikával és műfajjal kapcsolatos Vanière-fordítása, a *Paraszi majorság* is, mellyel már első kötetének megjelenése előtt foglalkozni kezdett.¹⁴ Az eredeti mű a franciaországi jezsuita latin költészet nagy híre jutott terméke; írója Jaques Vanière, büszkén vallotta magát a legnagyobb rendi költők: Rapin Charles de la Rue, Jean Commire tanítványának; munkája, e késői Georgicon-utánezat, a XVIII. század folyamán egész sereg kiadásban jelent meg, s a Habsburg monarchiában még a legelkelőbb franciás műveltségű körök is olvasgatták;¹⁵ Magyarországon a jezsuiták jelentették meg (Nagyszombat, 1772.), nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy vele a maguk módján támogassák a bécsi törekvéseket. Baróti Szabó, rendi elődeihez hasonlóan, a költői formát eszközül használó ismeretterjesztés szándékával vette kezébe a *Praedium rusticum*-ot: a szerzőről úgy tudta, hogy sokat kölcsönöznek tőle „még a' Gazdaság' elő-mozdításának Tanítói-is,

¹¹ Az Oktondiról Itk. 1938. 763 l., LÁCZAI SZABÓ fordítása a Magyar Musában (1787. 263.) jelent meg.

¹² Új mértékre vett külön' verseknek három könyvei. Kassa, 1777. Előszó, 161—162.; CSÁSZÁR ELEMÉR: A deákos iskola. Itk. 1904. 30—35.; a Rapinus fordítás SZABÓ id. kötetében a 19—24. lapon jelent meg; Szabó és Franz Neumaer kapcsolatát külön kellene megvizsgálni; a szótárról: CSÜRY BALINT: Pápai Páriz szótárának két francia forrása. NyK. XLVIII. köt. 229—242. — Szabó rendtársa, Melczer Károly Horatius egyik ódáját hexameterben fordította (Itk. 1939. 390.), Révai Horatius I. epodusát és Catullus egyik versét distichonokban szóltaltatta meg magyarul. (Magyar alagyák. IV—V. szám.)

¹³ Előszó és A' Magyar Iffjúsághoz címzett vers, 216—218.

¹⁴ Új mértékre vett . . . , 162—163.

¹⁵ Egyik szép kiadása (Párizs, 1774.) Pálffy Jánosné, de Ligne herceg lányának tulajdonából ma a Széchenyi Könyvtárban van.

kiket a' mostani Világ az imént az Iskolákba bé-szállíta"; a munka befejezésével azért igyekezett, mert az akkor jogot hallgató Pyber Benedek „Magyar Vanier alatt a' Törvényi Tudományynak állatásait védelmezni szándékozván”, kérte és ösztönözte rá. (Előszó.) A Szabóéval egy évben jelent meg egyébként az ugyancsak ex jezsuita Miháltz István magyar strófákban készített fordítása (Kolozsvár, 1779.), aki már a címlapon jelenti, hogy „sokat ki-hagyott: többeket hozzá-adott; a' mellyeket, vagy maga tapasztalt: vagy Könyvekből olvasott: vagy mások tapasztalásából hallott”, s Vaniere verséből valósággal erdélyi viszonyokra alkalmazott gazdasági tankönyvet szerkesztett.¹⁶

Jellemző Szabó pályakezdésére, hogy Molnár Jánossal, a klasszikus mértékű magyar verselés úttörőjével, volt rendtársával csak az 1777-i kötet megjelenése után, a *Paraszi majorság* nyomtatásakor került kapcsolatba, s már országos híró költő volt, mikor alaposabban megismerte a régibb és újabb magyar irodalmat.¹⁷ A *Vers-koszorúban*, második gyűjteményes kötetében, a múlt nagy alakjai közül Pázmány és Faludi neve fordul elő (II. 49.), a kortársak sorából Rát Mátyásé, Révaié, Kazinczyé és persze Rájnisé; a főúri költők közül Teleki Józsefet és Orczy Lőrincet tisztelte meg verssel; állást foglalt benne — elsőnek! — a leoninus ellen (II. köt. Előszó), s az egész munka előszavát *A' Magyar Ijja*hoz intézte, azzal a szándékkal, hogy könyvével a magyar nyelv szeretetére neveljen, és megkedveltesse a verselést. Poétai műveltsége mindeddig nem sokat fejlődött. Megtette, hogy az ex-jezsuita Jósza István kérésére Césare Calino *Compendium harmoniae Evangelicae*-jának summáját versbe foglalta (III. 101—129.), és nem restelt *Tréjás, Majorsági, és Orvosi dolgok* címmel hexameterbe szedni egy receptgyűjteményt. (I. 165—176.). Az egykorú irodalmi közvéleményben mindez nem ártott hírnevének: egy névtelen, talán pozsonyi kispap, verset írt hozzá a *Magyar Múzában*, tisztelettel emlegették a nyilvánosság előtt *Paraszi majorságát*, Kovachich *Mercur*-ja pedig Tertina Mihály tollából, közölte a költő életrajzát.¹⁸

III.

Régóta tudott tény, hogy Szabó pályáján fordulatot jelöl *Költeményes munkájának* 1789-ben megjelent kötete. A kiadványt a sokat támadott inverziók szempontjából vizsgálták elsősorban, s megállapították, hogy Baróti kijavította az erőszakosságokat, igyekezett tiszteletben tartani a magyar szórend törvényeit. E változás — mint már Keresztury Dezsővel kifejtettük — Batsányi hatásával kapcsolatos; ezúttal a régi és új irodalom küzdelmének összefüggésében próbálom meg a szembetűnő fordulat okát és körülményeit újból megvilágítani.¹⁹

A latin versgyűjteményekre külsejében már semmit nem hasonlító kötet Milton *Elvesztett paradicsomával* kezdődik, melyet ajánlása — és Batsányi vallomása — szerint fiatal barátja rábeszélésére készített a kassai ex-jezsuita. Batsányi, mint pályája elején általában, az Orczy-ház és a testőrök hagyományát folytatta, mikor Miltont Szabó kezébe adta; ez utóbbiak sorából került ki Bessenyei Sándor, aki a gárdista-kör utolsó haditetteként elvégezte Milton eposzainak teljes prózai fordítását.²⁰ A testőrök irodalmi munkásságáról régen megállapí-

¹⁶ A fordítóról a XVIII. századi sztoicizmussal kapcsolatban: TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Keresztény Seneca. Budapest, 1937, 18—21.

¹⁷ Kaz. Lev. I. köt. 17. l.: BARÓTI SZABÓ DÁVID: Verskoszorú. Kassa, 1786. II. köt. 103—104.

¹⁸ Magyar Músa. 1787. máj. 19., 318—319. és 1788. nov. 11., 283. Mercur von und für Ungarn, 1787. Anhang, 54—60.; Kaz. Lev. I. köt. 163.

¹⁹ CSÁSZÁR ELEMÉR: A deákos iskola. ItK. 1904. 69—70. KERESZTURY DEZSŐ—TARNAI ANDOR: Batsányi és Baróti Szabó. It. 1952. 69—93.

²⁰ Batsányi rábeszéléséről: Magyar Museum, II. köt. 294.; — Bessenyei Sándorról: FERENTZI ZOLTÁN: Bessenyei Sándor Milton-fordítása. ItK. 1915. 129—138., FEST SÁNDOR: Angol irodalmi hatások hazánkban, Széchenyi István fellépéséig. Budapest. 1927. 61—65.

tották, hogy inkább tartalmi tekintetben, mint formában és nyelvben hozott újat; ha úgy tudta is pl. Bessenyei György, hogy Milton legfőbb költői tulajdonsága a fenség, hagyományos irodalmi eszközökkel ezt sem ő, sem más nem próbálta, de meg sem próbálhatta kifejezni magyarul.²¹ A bécsi irodalmi élet légkörét, melyben a gárdisták dolgoztak, jobbra Sonnenfels határozta meg a hetvenes években, aki a nyilvánosság előtt osztrák Lessingként mutatkozott ugyan, szívében azonban a franciás ízléshez húzott, és Milont épp úgy nem kedvelte, mint a vele együtt divatba jövő Shakespeare-t. A nagy angol költő e voltaképpen csak látszólagos befogadását és elismerését híven fejezi ki Bessenyei Sándor fordításának előszava, ahol „vérrel tajtékzó Pegazusánn” láthatja ugyan az olvasó „déltegeskedni” Milont, de mögöje Voltaire-t ilteti az interpretátor, mondván, hogy nála senki nem adta „igazabban” elő az *Elvesztett paradicsom* „valóságos érdemeit”.

A monarchián kívüli német irodalomban azonban a két író korántsem fért meg olyan békésen egymás mellett, mint Bécsben. Bodmer egész könyvet írt, hogy Milont megvédje Voltaire és C. F. Constantin de Magny kritikája ellen, s munkája végére Addison értekezését tette, amely Angliában új korszakot nyitott az író kultuszában, a kontinens irodalmi közvéleményében pedig ennek hatására emelkedett az emberiség legnagyobb szellemei közé a költő.²² Milton lett aztán Gottsched és a svájciak vitájának egyik sarkalatos pontja; a perdöntő érvet végül nem Zürich, hanem Klopstock *Messiasának* sikere szolgáltatta az angol eposz és az új irodalom mellett.

Milton XVIII. századi európai diadalútjában voltaképpen kevés szerep jutott a bibliai vallásos témának, bár ezt is utánozták hívei és követői, a svájciak, sőt tanítványuk, Wieland is. A tárgyi előzmények között a jezsuita Jacobus Masenius *Sarcotis*-át (Köln, 1661.) Batsányi is említi; az öténemes poémának azonban nagyobb jelentősége az ősszülok sorsának megverselésétől még egyáltalán nem lett, s csak akkor került elő a könyvespolcokról, mikor Milton tekintélyét akarták a jezsuita költő plagizálásának vádjával gyengíteni. A latin költeményt egyébként, előszava szerint — mint Batsányi is megjegyzi — inkább poétikai-stilisztikai példatárnak, mint eposznak szánta a szerzője.²³ Milton kultuszának okai között és a költő hatásában a témánál összehasonlíthatatlanul lényegesebbek azok a poézist általában illető szabályok, melyeket a XVIII. században a nagy műben felfedeztek, és azok a megfigyelések, amelyekkel Milton eposzát szembeállították a latinos-franciás irodalmi gyakorlattal és kritikával. Az új irodalom előharcosai még nem önállósodtak annyira, hogy a századokon át szentnek tartott antik tekintélyek nélkül ellehettek volna, de a latinok helyett a görögökre hivatkoztak, Vergilius helyett tehát Homerosra és Theokritosra, s már a XVII. század végén sűrűn idézett szerző lett az ötven év előtti poétikában még alig emlegetett Longinos.²⁴ A szerzőt és

²¹ BESSENYEI GYÖRGY: *Die Geschäfte der Einsamkeit*. Wien, 1777. 77. l.

²² *Critische Abhandlung von den Wunderbaren in der Poesie* . . . Zürich, 1740. — Bodmer Milton-fordítása először 1732-ben jelent meg. A további kiadások: 1742, 1754, 1759, 1769, 1780. Tanulmányában még az Addisonnál elfogadhatóknak tartott kritikai megjegyzésekkel szemben is védelmébe vette a költőt. — Milton németországi útjáról: ENRICO PIZZO: *Miltons Verlorne Paradies im deutschen Urtheile des 18. Jahrhunderts*. Berlin, 1914.

²³ BATSÁNYI a *Sarcotis*ról: *Magyar Museum* I. köt. 284. — A *Sarcotis* előszavában olvasható: „Vitorum descriptiones magno adumbratas opere et fuse ductas in Sarcotide nostra reperies, ad hoc praecipue a nobis concinnata, ut plerarumque imaginum magis in Poësi communium quidam hortus esset, unde rudior etiamnum aetas ad hanc disciplinam erudienda delectationem usumque caperet. Quocirca noli in primis absolutum heroici carminis corpus, in hac mea Sarcotide requirere; hoc enim ut omnino agerem mei instituti non fuit (Sarcotis. Carmen. Ed. altera cura J. Dinouart. Coloniae Agrippinae, 1757.) A plágiumvádról: *La Sarcothée. Poëme traduit du Latin* . . . par M. l'Abbé Dinouart. A Londres, 1757. 12—74.

²⁴ BORINSKI: i. m. 199—200.; JULIUS ALPÁR: *Streit der Alten und Modernen in der deutschen Literatur*. Pécs, 1939. — Longinosnak itt elsősorban németországi pályafutására gondolok, melynek tanulságos emléke művének drezdai, 1742-i német—görög kiadása, Gottsched-ellenes előszóval.

művét félreismerhetetlenül a Milton leguralkodóbb vonása, a fenség iránti érdeklődés hozta divatba; legjobb kiadása természetesen Angliában jelent meg Zacharias Pearcius (Pearce) gondozásában; angol volt a szublimitás fogalmának első jelentős modern elemzője, Burke is; az ő gondolatait örökölték és fejlesztették tovább a németeknél Mendelssohn, Kant és Schiller.²⁵ A fenség érzésének felkeltését szolgáló irodalmi eszközök nyomozása közben fontos poétikai megállapítások hangzottak el. Már Burke rámutatott, hogy bizonyos szavak, szókapcsolatok (pl. a harag, fájdalom kifejezései) és hangok (instrumentális zene) mint az érzelmek spontán kifejezései, nagy hatást tesznek, anélkül, hogy a kiváltó okot megismernénk belőlük; a homály (a „kődös” Ossián) jobban megragadja a képzeletet, mint a legvilágosabb és legkörülményesebb leírás; a szabályozott és kiművelt nyelveken (pl. a francián) sokkal kevésbé lehet a fenség érzelmét felkelteni, mint a pallérozatlanabb keletiekén; a művelt nyelvek írói a megszokott, köznapi kifejezések kerülésével, metaforákkal, idegenszerűségekkel, elavult és szokatlan alakokkal válthatják ki olvasóikban a fenség bonyolult, összetett érzését.²⁶

Batsányi a modern irodalom útjairól irodalom-elméleti olvasmányaiából és idegen írók munkáiból értesült, ha ebben az időben nem is mindig a legjobbakéból, a hízagokat pedig saját erejéből pótolta. Emlegeti Homerost, s a tőle e korban elválaszthatatlan Shakespearet; Salomon Gessnerre hivatkozva kijelenti, hogy a pásztorköltészetben Theokritos, tehát nem az addig egyedül magasztalt Vergilius a legtökéletesebb; jól ismerte és bőven idézte Rájnis ellenében Longinost, (akit már Boileau értelmezett) s kedvelt írója Osszián, kinek jelzői már legelső fordításában „érzékeny és fenséges” nála, még pedig teljes joggal, mert a kelta bárd fiktív énekeiben szinte receptszerűen megtalálhatta a fenség érzése előidézésének minden előírását; ismerte a Lessing közreműködésével, Mendelssohn és Nicolai szerkesztésében megjelent folyóiratot, a *Bibliothek der schönen Wissenschaften und freyen Künste*-ét, esztétikusa az angol Home, akit Schiller is citál (*Über Anmut und Würde* c. tanulmányában), s akivel Batsányin kívül Verseggy és Berzsényi foglalkozott még nálunk.²⁷

A fiatal ember éppen csak helyes ösztönrel felismerte és jóformán csak tanulgatta még az új irodalom alapelveit, mikor Kassára került, és itt, Szabó mellett, máris ragyogó bizonyosságát adta kritikái érzékének, Aristarchus-i munkásságának pedig az ex-jesuita készségéből élete végéig leghálásabb, legeredményesebb feladatát végezhetette el. Észrevette ugyanis, hogy pályatársa új mértékre szabott verseinek szokatlan szórendje, elavult és tájszavai, latinizmusi, a legjelentéktelenebb tárgyat is egekig emelő alkalmi költeményeinek modora együttesen a fenség magasra emelő szárnyaivá válhatnak, ha a költő e kincset érő nyersanyagot helyes arányérzékkel, tudatosan alkalmazza verseiben. Baróti maga is érzett vagy keresett ilyesfélét: ezért ragaszkodott Rájnis és Révai kritikái ellenére is inverzióihoz, csak éppen nem találta meg támadóival szemben a helyes feleletet, mikor öngigazolással az erdélyi nyelvre hivatkozott, s az egész problémát ellenfeleihez hasonlóan ő is jórészt nyelvhelyességi, nyelvhasználati területre igyekezett korlátozni. Úgy látszik azonban, sejtette homályosan, hogy a szórend nemcsak grammatikai, hanem stilisztikai kérdés is, és mint ilyen a költői kifejezés eszközei közé tartozik, s ezért vágta oda támadóinak e felfogásra rendkívül jellemző mondatot:

²⁵ Longinos PEARCE gondozásában először 1724-ben, másodszer 1732-ben, harmadszor 1763-ban jelent meg; a görög szöveget új latin fordítással Lipszében, 1769-ben adták ki. — A szublimitás fogalmáról EISLER: *Wörterbuch der philosophischen Begriffe*. Berlin, 1927 — 30. I. köt. 366—368.

²⁶ BURKE könyve német fordításban is megjelent: *Philosophische Untersuchungen über den Ursprung unserer Begriffe vom Erhabenen und Schönen*. Riga, 1773.

²⁷ Batsányi irodalmi ismereteinek képét a Rájnis elleni vitáit alapján állítottam össze. — Osszián jelzőit I. Batsányi Összes művei, I. Budapest, 1953. 179. — Home-ról FERT: i. m. 93—94. — A német folyóirat első kötetét második kiadásban őrzi a Ráday-könyvtár: Leipzig, 1760.

aki versei szörendjén fennakad, nem ismeri a magyar nyelvet, és „tsak a' tehén-úton tud tzaamogni”. A nem éppen hizelgő kitételleg leginkább Révai érezhette megbántva magát. A piarista ugyanis, bécsi tartózkodása (1778—79) után, nyilvánvalóan német, talán Gottschedre visszavezethető hatásra, egy bizonyos világos, közérthető, de száraz és egyhangú írásmódot fogadott el, amit azután tankönyveiben, felvilágosító kiadványában és szerkesztő korában újságjában alkalmazott. Ez az új stíluseszmény érvényesül *Alagyái* harmadik könyvében, ahol mitológiai alakok helyett a megszemélyesített Barátság, Szép Erkölc, Mosolygás stb. szerepelnek. Valószínűleg ezt az ideált követte már Orczy Lőrinc is, mikor Boethius-fordításában elhagyta a „fabulás meséket”. vagyis a mitológiai vonatkozásokat, de talán még Batsányi is *A' magyaroknak viltségében* purizmusával.²⁸ Hogy aztán Baróti Szabónak bírálóival szembeni állásfoglalásában és Batsányi rábeszélésének engedő tanulási készségében mennyi az, amit a latinbarokk költészet olvasása és művelése közben szerzett hajlammak, a „barokk fenség” hatásának tulajdoníthat a tudomány, nehezen mondható meg mindaddig, míg alaposabban nem ismerjük a XVIII. század hazai deák literatúráját és a magyarországi irodalmi barokkot. Annyi bizonyos, hogy az öregséget korán emlegető Szabó, aki 1782-ben már fel akart hagyni a költészettel, most egyszerre megifjultan, fellelkesülten fogott versei átdolgozásához, és olyan cél tudatosan haladt előre, mintha csak most jutott volna tulajdon művei megértéséhez. Jól tudta miről van szó, s egyáltalán nem konvencionális bókot ismételt, mikor fiatal barátja muzsáját „magas reptélel egekben fellengezőnek” ünnepelte.²⁹ 1787—88-ban Szabó egyetlen versét sem hagyta érintetlenül, szinte egyetlen sort sem változtatás nélkül. Volt-e Batsányi tollának is része ebben, adatok híjján nem lehet határozottan eldönteni. Szabó *Aeneis*-fordításának története mindenesetre tanúskodhatik arról, hogy lehetett. (ItK. 1952. 69—93.)

IV.

1787 és 1788 folyamán tehát a Batsányi sugalmazta elveknek megfelelően újjá születtek Szabó versei. Uralkodó jellemvonásukat, a szublimitást, már 1789-ben, megjelenésükkor

²⁸ SZABÓ : Ki nyertes az hang-mérséklésében? Kassa, 1787. 74. — Révai kétségtelenül megismerkedett Bécsben a birodalmat megújítani hivatott reformtervekkel és az irodalommal. Figyelemre méltó ebben a vonatkozásban Sonnenfels-fordítása, Az áldozat (Elegyes versei, 193—212.) és A' Vers Szerzés két különböző Módjáról írott tanulmánya, melyben Gottsched hatása érvényesül. (CSAPLÁR BENEDEK : Révai Miklós élete. III. köt. Bp. 1886. 22—37., BLEYER : i. m. 56.) Mint felvilágosító munkát Makó Pál *Dissertatio physica de natura et remediis fulminum (Gorotiae, 1773.)* című művét fordította le A'n.ennykőnek mivoltáról... (POZSONY — KASSA, 1781.) címen.

²⁹ SZABÓ : Költeményes munkáji, Kassa, 1789. I. köt. 173., Vergilius-fordítása előtt. Rajnisnak fel is tűnt a jelző : Apulėjus tüköre, Tizen-harmadik jelenés, MTA könyvtárának kéziratára. R.u.i. 4°19. — Baróti Szabó jóindulatú tanulási készségét, fiatalos hajlékonyságát mi sem mutatja jobban, mint a Rajnisnak teljesen elfogadhatatlan Osszián elismerése és követése. A kelta bárd első hatásának nyoma 1791-ből való nála (Batsányi Összes művei, I. köt. Bp. 1953. 533); a versre VIRÁG BENEDEK válaszolt, ugyancsak ossziáni modorban (Baróti Szabó Dávid társunkhoz, Magyar Museum, II. köt. 139—141., első megjelenési helye: Hadi és Más Nevezetes Történetek, 1791. okt. 25. V. szakasz, 530—531.). A kilencvenes évek folyamán gyakoribbá lesz verseiben az ossziáni hang (Fő-tiszt, Makó Pál apát úr halálára, 1793.; Virág Benedekhez, 1793.; T. Péteri Takács József úrhoz, 1799.), 1794-ben megpróbálkozott a ritmikus prózával is. (Meg-jobbított, s bővített költeményes munkáji. Komárom, 1802. II. köt. 75. 102—103., 110., 95) Szövegszerűen igazolható, hogy Osszián-reminiszcenciái Batsányi fordításán alapulnak.

Szabó : i. m. II. köt. 102.

Könyvezve nözem én-is a' másoltt Haza'
Vad pusztasággá-váltt előbbi Várait.
Ezeknek ág-bog-leptte, 'smohval b^é-szövött;
Hajdan Pediglen szébb-világos ablakinn
Most róka nöz ki.

Batsányi id. kiad, 194.

Láttam én Balkútha bástyáit, de elpusztítva
hevertek. ... Magános bogáncs ingatta ott
fejét, s moh-növény suhított a szélben.
Az ablakokból kandikált ki a róka, a falak-
ból kinött gaz lebegvén feje körül.

észrevette egy-két józemű kortárs, s Batsányiról is kiderült még ebben az évben, hogy a „fenséges” poézis híve. Az *Ephemerides Budenses* egy névtelen recensese 1791 elején Rájnis és Baróti Szabó munkásságát ismertetve kitért Batsányi vitájára is, és megírta, hogy a csatázó felek ellentétében, az egykorú esztétika latin nyelvén szólva, a *sublime* és a *humile* játszik fontos szerepet. Jelentősége miatt érdemes idézni néhány mondatát eredetiben: „Ioannes Batsányi eum (Rájnist) fervide adgressus est, retortisque argumentis occasione ista id ei vitium; quod Poesin eius adtinet praeprimis, exposuit, quod illud in versibus suis non satis euitauerit, quod Aesthetica *humile* nominat,” — mondja, és utal Rájnisnak arra a két helyére, amit Batsányi a *Magyar Museum*ban kipécézett. Ugyanakkor Szabó legújabb kötetében kiművelt irodalmi érzékkel ismerte fel a kritikus a szublimitást: „Seueritas cogitationum aequae ac sermone, . . . moderamen, sublimitas colorum, quos in poeticis quibusdam descriptionibus feliciter adhibet, mansuetudo denique characterem Poetae huius absolute videntur.” — Földi János a *Museum*ba fel nem vett szerelmes versei sorsán tapasztalta, hogyan érvényesül a folyóirat szerkesztésében a szublimitás követelménye, és panaszosan fakad ki Kazinczy előtt: „valylyon tsak a' Vitézi versek, a' felemelkedett gondolatok, és erköltsi tudományok-e a' Poesisnek tárgyai?” s idézi Batsányi egyik hozzá intézett, ma ismeretlen leveléből a következő jellemző sorokat: „Lakadalmi Verseid nem mehetnek bele, (a' Museumba), válaszs' valamely nevezetesebb tárgyat. A' versek magokban jók ugyan; de a' materiát is nagyon nézzük. Lesbiád szép, — — hanem, barátom, nem vólna e jobb olly szép versekkel valamely ártatlanabb és felségesebb dologról írnod? mi ugyan nem kárhoztatjuk ezt is, hanem tsak óhajtanánk amazt.”³⁰

Az eddig elmondottakról sem Szabó, sem Batsányi nem beszéltek a nyilvánosság előtt. Mindketten vallották ellenben, hogy a Milton-fordítás közös vállalkozás eredménye: Batsányi javasolta, Szabó készségesen vállalta a kötetnyi latin hexameter magyar tolmácsolását. Nem az eredetét vették ugyanis elő, még csak nem is teljes fordítását, hanem Ludwig Bertrand Neumann (görögösen: Neander) átdolgozását. A könyv mindennél jellemzőbb terméke ez átmeneti évtizedek osztrák irodalmának. A fordító az eredetiről, ha tudósabban is, lényegében azt vallja, amit később Bessenyei Sándor hangoztatott: elismeri Milton nagyságát, ünnepli fenségét (magnificentia), invencióját, képzeletét, stílusát, vagyis megdicséri a klasszikus poétikák kategóriái szerint, de hibáztatja is, és kritikáját Voltaire nevével hitelesíti: „fictiones nonnullae nec verisimiles, nec satis decorae; amplificationes non paucae supra quam par est exorbitantes, interualla adscitia bene longa et multa. Ex quo existunt hiatus, qui seriem Poëmaticis longissime interrumpunt, lectoremque alienissimarum rerum narratione mire fatigant. Longus sim, recensere plura, si vellem: sed neque necessarium arbitror; sumserat sibi iam id laboris satis copiose Voltaerus.” Voltaire recensiója alapján érzi feljogosítva magát Neumann, hogy a költészet kedvelőinek megrövidített formában adja ki Milton eposzát — mégpedig vergiliusi hexameterekben. Ekkor már tudták pedig, Josep Trapp Milton műve teljes latin fordításának előszavában kereken megmondta, hogy ezt teljesen lehetetlen végbevinni. Szorosan idetartozik, hogy Klopstock Messiását is latin hexameterekbe szedte Neumann, előszava szerint a latin studiumok előmozdítására.³¹

³⁰ *Ephemerides Budenses*, 1791. jan. 4. 11. l., Kaz. Lev. I. köt. 262—263. — Arra nem térek ki, hogy pontosan mit értettek Magyarországon a XVIII. sz. végén a fenségen.

³¹ *Lapsus protoparentum ex poemate Miltoni cantus VI. Vindobonae*, 1768. Az idézet az előszóból való. NEUMANN Klopstock fordítása: *Mors Christi, seu Messias ex illustri poemate Klopstockiano. Cantus IX. Viennae*, 1770. — Trapp fordításáról: *Nova Acta Eruditorum, Lipsiae*, 1748. 160—163. A munka Londonban, 1741—44-ben két kötetben jelent meg. A fordító művéről ezt írja: „Si quis haec atque his similia stilo *Virgiliano* potest exornare; mentem Miltoni eodem tempore exprimere, ejusque stili, quo . . . utitur, imaginem exhibere, quod ut fiat, curare me iudice, officium est interpretis; do manus. Ego, fateor, non possum.” (161.) Emlegette a könyvet RÁJNIS is az Apulėjus tükörében (Nyoltzadik jelenés), de saját szemével

Milont vergiliusi latin hexameterekben megszólaltatni éppoly képtelen vállalkozás, mint a Denisé, aki Ossziánt német hexameterekben fordította. Batsányi azonban első kassai éveiben ezt még nem érezte így, s maga is megpróbálkozott a kelta bárd énekeinek magyar hexameterekbe öntésével. Csak később vette észre (Herder vezette rá), mennyire nem illik kedvelt írójához a klasszikus mérték. (Hozzátehetjük, hogy a magyar hexameter talán még mindig jobban Ossziánhoz, mint a latin Miltonhoz vagy Klopstockhoz, és Szabó verse inverzióival, szokatlanságával még mindig közelebb áll ahhoz, amit a kor látott és becsült az említett írókban, mint a Vergilius stílusában és nyelvén szabott sorok.)

Milton osztrák utóélete e szakaszának, valamint Denis Milton- és Klopstock-kultuszának ismeretében hangzott el az a vélemény, hogy Batsányi az osztrák író példájára láttán fordította Szabóval Neumann munkáját.³² Batsányi Milton-tisztelete eredetének azonban semmi közvetlen kapcsolata a Denisével. Úgy gondolom, hogy a fiatal magyar író fejlődése során, 1788 táján a régít és újat azon a fokon és oly módon vélte összeegyeztethetőnek, ahogyan azt Denis és Neumann munkái példázzák. Ebben az időben még a voltaireianus Iselin a történeti tanácsadója (hogy a művelődés más területéről is hozzak példát), s a svájci történetészt éppúgy, mint Deniséket, 1791 közepétől új, az előbbieknél összehasonlíthatatlanul jelentősebb példakép váltotta fel, aki Batsányi politikai gondolkodására is rendkívül mély, kellőképpen mind, eddig nem méltányolt hatást tett: Johann Gottfried Herder.

V.

Amilyen ellentmondást nem tűrően rontott Rájnis Szabóra, olyan óvatosan, diplomatikusan beszélt a két fiatalabb szerkesztővel, Batsányival és Kazinczyval.³³ Voltaképpen sokkal rosszabb véleményvel volt a kassai folyóiratról annál, amit a *Tóldalék*ban jónak látott előadni, de egyelőre tartóztatta magát, s inkább csak azokon a pontokon támadott, ahol hátrévetet érzett maga mögött: a fordítás szabályainak dolgát azért vette elő, mert Pézelit társának érezte, és Klopstock, Osszián és Milton között nem azért kapott egyedül csak az utolsó elmarasztaló ítéletet, mintha a másik kettő egy hajszállal is kevesebb lett volna neki, hiszen utóbb, az *Apuléjus tükörében* az első teológiai tévedései miatt, a másik azért kapott hosszú dorgáló fejezetet, mert nyoma sincsen nála a vergiliusi epikus kánonnak, — hanem mert Szabón akart ezzel is ütni egyet, s mert ebben a tárgyban Voltaire támogatására számított, aki nek az epikus költőkről írott esszéjét éppen ebben az évben adta ki a *Henriás* második kiadásához csatoltan Pézelin. (Ha máshonnan nem, bizonyosan innen ismerte Rájnis.) Vesztére tette mind a kettőt. Batsányi a szigorú fordítás regulái ellen hozott érveket a fordítás és imitáció éles megkülönböztetésével tette tönkre, s a Milton ellen mondottakon sem volt nehéz felismernie honnan származnak, és mit kell megcáfolásukra felhozni.

Rájnis *Elvesztett paradicsomot* elmarasztaló ítélete abban foglalható össze, hogy az „szerentsétlen munka”, „mellyben néhány szépségek tsak úgy ragyognak az irtóztató hibák között, mint egynehány tsillagok a sűrű fellegekkel bévontt égnek tisztább részein”. Bizonyítékul az ördögök palotaépítését, a Halál és Bűn szerepeltetését és a Sátánnak a Chaoson át vezető útján kívül azt hozza fel Rájnis, hogy a bukott angyalok hárfáznak, játszanak, a pre-

nem látta: mind azt, amit róla mond, a lipcsei folyóiratból vette, 19 sornyi szemelvényével együtt.

³² FEST SÁNDOR: i. m. 44.

³³ SZABÓ: Ki nyertes az hang-mérséklésbenn c. vitairatára A' magyar Virgiliushoz tartozó sisakos paizos kardos Mentő-írásban válaszolt, amely új lapszámozással a Vergilius-fordításhoz csapva jelent meg. A szerkesztőtársaknak szóló Tóldalék, mellyben a' magyar Virgiliusnak szerzője a' kassai Magyar Múzeumról jelesbben pedig az abban foglaltatott fordítás' mesterségének reguláiról-való ítéletét ki nyilatkoztatja (Pozsony, 1789.), vékony, kétíves füzet; megírására a közvetlen okot az adta, hogy a kassaiak Földi János útján eljuttatták Rájnishoz folyóiratuk első számát, hogy az író véleményét mondjon róla.

destináción vitatkoznak. Batsányinak nem volt nehéz rájönnie, hogy e kritika közvetve vagy közvetlenül Voltairétől származik; láthatta azt is, hogy a kifogások, a katolikus meggyőződéssel össze nem férő tételek (a Sátán „a' bolondoknak paraditsomán” áthaladva „Bútsúkra, Isten-báránya-nevű képekre, olvasókra, tsuklyákra talál”) kivételével — amikre nem is válaszolt — a latin poétikák valószínűségét (verisimilitas) követelő szabályának megsértésében és hibás allegóriák költésében foglalhatók össze.

Rájnis Vergilius-fordításának és vele a Batsányiékhöz intézett vitáinak megjelenését, tudtom szerint, legkorábban 1789. március 28-án a *Magyar Músa* jelentette az olvasóknak; a munkát — igen jellemzően írójára — az új-latin irodalomban igen kedvelt ú. n. dissertatio epistolica formába öntötte írója. Batsányi április elején kaphatott belőle példányt, válasza alatt május elsejei dátum áll: a fiatal szerkesztő tehát nem egészen egy hónap alatt írta meg feleletét; nem utolsó sorban azért, hogy még folyóirata 3. negyedében közreadhassa. Segítségül legfőképpen Zachariá német Milton-fordítását vette elő, s a kiadvány jegyzeteit alig kevesebb szabadsággal használta fel, mint legelső Osszián-fordításának bevezetőjében a Harold-féle kiadás (1782) elején talált Hugo Blair-szöveget. A munkamódszer jellemzésére iktatom ide a Zachariá-fordítás *Vorberichtjének* elejét és melléje Batsányi szabad átdolgozását.

Zachariá:

Milton ist unstreutig einer der grössten Dichter. Seine Fehler so gar, die man ihm vorgeworfen, sind von der Art, dass sie nur ein grosser Geist hegeh'n konnte. Er wird nicht allein von seiner eignen Nation angebetet, der man Geschmack und Einsicht gewiss nicht absprechen wird, sondern jedes Volk, das mit den schönen Wissenschaften inur einigermassen bekennt ist, bewundert ihn, und die Nachwelt lässt ihm alle die Gerechtigkeit wiederfahren, die ihm seine eignen Zeitgenossen verweigert. Ungeachtet alles ungegründeten Tadels, aller Versuche, ihn lächerlich zu machen, hat er doch auch unter uns von jeher Leser und Beyfall gefunden.

Szó szerint Zachariá alapján cáfolta meg a palotaépítés ellen felhozott érveket, védelmezte a Bűn és Halál allegóriáit is. Az angol eposzban ez utóbbiakkal kapcsolatban elismert „hibák” ugyancsak a német fordító jegyzeteire támaszkodnak, csakhogy Batsányi erőszakosan rövid összefoglalásában nem érthető pontosan, mire gondol voltaképpen a magyar szerző. Az idegen segítségre egyébként egyetlen egyszer utal Batsányi, ott sem nevezi meg pontosan forrását, és lapalji jegyzete inkább a nagy Newton tekintélyes nevének vitadöntő érvként való felvonultatását, mint a forrás megjelölését szolgálja.

Zachariá fordításának jegyzetei mellett még egy forrásra tudok rámutatni Batsányi vitáiratában. — Nem szorosan Miltonnal kapcsolatban ugyan, de hivatkozik a kassai szerkesztő Mendelssohnra: Ettől az írótól származik cikkében a költői allegóriák példái között az Imádságoknak, mint Zeus leányainak említése; a további szálak aztán innen Winckelmannhoz vezetnek. E két forráson kívül minden bizonnyal használt Batsányi más munkákat is. Különösen gyanús ebben a tekintetben az *Elveszett paradicsom* keresztény eposzként való méltatása és egy idézet, amely Milton tárgyának fenségességéről szól.³⁴

³⁴ MILTON: Das Verlohrne Paradies, . . . in Reimfreye Verse übersetzt, und mit . . . Anmerkungen begleitet von Friedrich Wilhelm Zachariá. Altona, 1760—1763. A palotaépítés: I. köt. 41. Batsányi itt csaknem szóról szóra fordít.

Amit Batsányi a latinos-klasszicista irodalomfelfogás gyakorlata és ízlése ellen felhozott, mindazt az 1790 körüli években bámulatot gyorsasággal nemzetivé váló magyar nyelvű irodalom kívánta, sőt sürgette már. Nemcsak az ex-jezsuita Rájnis tolla alatt indult magyarosodásnak ugyanis a latinos-franciás ízlés, hanem református kulturkörnyezetben is, és itt is fontos szerepet játszott a Milton-probléma, azzal megtehető még, hogy ebben a körben Milton sokkal inkább számított vallásos szerzőnek, mint amott. — Kováts Ferenc több szempontból igen tanulságos levélben, 1788-ban azt írta Horváth Ádámnak, hogy hozzáfogott az *Elvesztett paradicsom* lefordításához, és közöl is belőle egy részletet; Horváth maga a *Hol-mi 2.* kötetében kiadta az eposz első 28 sorának fordítását; 1788-ban a *Magyar Műsában* G. G. K. P. (= Göbből Gáspár Kecskeméti Prédikátor) Teleki István halálára írott versében emlegette Milont; Hunyadi Szabó Ferenc szuperintendens *József eladatását* adta ki magyarul az angol szerzőtől, Pozsonyban, 1795-ben (2. kiad. Diószeg, 1795.), s ebben a környezetbe talált hivatkozásokra és otthonra Bessenyei Sándor fordítása. A kör legjelentősebb vállalkozása Pétzeli József magyar Miltonja lett volna, ha a komáromi papnak marad ideje az elkészítésre. Homeeros Iliásza, Racine összes művei, és Shakespeare legszebb darabjai mellett bukkan fel nála a munka terve; Ráday helyeselte is, mert Szabó fordítása rövidített latin változatból készült.³⁵ Alig hihető azonban, hogy Pétzeli messzebb vitte volna az új irodalom ügyét annál, ahol Denisék körében megállapodott, és merészebben szólaltatta volna meg az irodalmi haladás hangját, mint Voltaire-fordításaival. Egyik versében ugyanis vallásos költeményként méltatta az angol eposzt, s ha levelet váltott is Klopstockkal, valószínűleg ugyanilyen alapon becsülte a *Messiaszt* is.³⁶ Úgy gondolom, Voltaire véleménye lett volna nála a zsinórmérték Milton (és a többi fordításra kiszemelt író) értékének megállapításánál, márpedig ez lényegesen kedvezőtlenebb az angol epikusra, mint amit Batsányi alkalmazott 1789-ben.

A református, francia mintaképek és vélemények befolyása alatt álló Milton-kultusz legterjedelmesebb emléke, Bessenyei Sándor munkájának megjelenése előtt, David Durant művének fordítása, amit a már említett Göbből Gáspár készített és adott ki Pesten, 1789-ben, *Az első embernek el-esése . . .* címmel. Göbből tisztán vallásos szándékkal, a „kegyes dolgokban gyönyörködő, s idegen nyelven nem olvasható” honfitársai kedvéért vette elő az eredetét, és ízlése sem más, mint bécsi vagy magyarországi kortársaié: a legjobb „poémák” szerinte Voltaire *Henriade*-ja és Fénelon *Télémaque*-ja; tekintélyként Boileau-t idézi, hibáz-

Zachariä :

Es würde viel unwahrscheinlicher gewesen seyn, wenn er die unzähligen Myriaden gefallner Engel alle in ihrer wahren Riesengestalt in einen einzigen Saal eingeschlossen, vorgestellt hätte.

Batsányi : Magyar Museum, 288. l.

Sokkal könnyebb pedig azt képzelnünk, hogy azok a nagy Lelkek kissébbekké változtak, hogy sem azt, hogy a pártos Angyalok ropant³táborra, — s szám nélkül való ezerei, az ő szörnyű nagyságokban, egy palotába özvegyültek legyen.

A Halál és Bűn allegoriájáról : I. köt. 77—78. Innen vette Batsányi a bibliai citátumot is. Newtont a 12. jegyzetben említi (Magyar Museum, I. köt. 285.). — MENDELSSOHN : Philosophische Schriften. Troppau, 1784. II. köt. 121—122. és Bibliothek der schönen Wissenschaften und freyen Künste. I. Bd. 2. Aufl. Leipzig, 1760. 251., ahol a szerző WINKELMANN : Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerey und Bildhauerkunst c. művére utal. (2. kiad. Dresden—Leipzig, 1756., 154.).

³⁵ Kováts Ferenc levele : Figyelő, IV. köt. 64—74.; Horváth fordítása : Hol-mi, II., Pest, 1788. 193—195.; Göbből verse : Magyar Műsa, 1788. szept. 13., 268—270.; Pétzeli terve : Mindenest Gyűjtemény, IV. 47., Ráday levele Pesten, 1790. ápr. 13-án kelt, MTA könyvtárának kéziratfára, Levelezés, 4° 143. 65. sz. Vö. : GULYÁS PÁL : Id. Péczeli József élete és jellemzése. Budapest, 1902. 45.

³⁶ Magyar Museum I. köt. 292—294.; Hadi és Más Nevezetes Történetek, 1791. jan. 25. IV. szakasz. 104—105.

tatja Tassot, Miltonról pedig úgy vélekedik, hogy „el-veszett Paraditsomát tökéletessé tette volna mindenek előtt, ha ilyen oda nem illő költeményekkel meg nem rakta volna. Ha p. o. a' paraditsom kerítését alabástromból nem építette volna; ha az ő őrdögei óriásokból törpékké nem változnának, hogy amaz aranyból a' levegő égben épült tanács-házba el-
térjenek; ha a' hegyeket nem hajigáltatná az égbe az őrdögöknek fejekhez; ha ott nem ágyúzatna; ha a' lovon-ülő angyalokat az őrdögök által ketté nem vagdaltatná, 's ismét azoknak testeket össze nem forrasztaná.” (17. 1.) Durant költeménye mentes szerinte az ilyen hibáktól, s méltán állítható az Henriade és a Télémaque mellé (18. 1.); ajánlotta ugyan valaki neki Milont a lefordításra, de ő „előre-is irtódzva” gondolt a rá váró munkára, s ezért örömmel hallotta, hogy „Hazánknak egy nevezetes Poétája adta a' maga erős vállalait azon nagy tereh alá”. Kár lenne több szót vesztegetni más szempontból is az egész munkára, ha nem jelent volna meg róla igen figyelemre méltó, a kor átlagos színvonalát messze felülmúló recenzió az *Ephemerides Budenses*-ben. Az ismeretlen bíráló kritikája elején Göből eredetijéből elhagyogató fordítási eljárását hibáztatja, az idegen szavakat hányja fel, aztán magára a francia poétára tér át. A Miltonnál kiválóbb Milton-utánzóra Longinost idézi,³⁷ majd az angol költő francia kritikusaíra fordítja a beszédet, amit már szó szerint kell idéznem: „Neque ad immi-
nuendam apud rudiores Miltonis existimationem inducere nostrum debuerat seu Voltaierus seu alius crito Gallus, qui Homeri hujus Anglici sublimes, ac rite ordinatas notiones naso suspendere adunco nil pensi habent: istis enim, vt Zachariäus obseruat, in suis ad Cantum 2dum notis seu ob egestatem linguae, seu ob circumscriptam de admirando in vniversum cogitandi facultatem sapere fictio audacior et probari haud potest.” Ugyanazok az érvek ezek, amiket Batsányi is felvonultat a közös fegyvertárból Milton védelmére. A latinul író bíráló azzal fejezi be észrevételeit, hogy — Milton érdekében — hasznos lenne, ha valaki, Szabó vagy más, Masenius *Sarcotis*át is lefordítaná magyarra.³⁸

Batsányi vitairatának és az *Ephemerides Budenses* recenziójának megjelenése után a Milton-kérdés egyszerre eltűnt a magyar irodalom legjobbjaikt foglalkoztató problémák közül. Bessenyei Sándor fordítása 1796-ban jelent meg ugyan, de mint rámutattam, már megjelenésekor elavultnak számított, mind az előszavában foglalt irodalmi nézetek, mind pedig a miatt, hogy az angol költőt francia eredetiből, prózában adta vissza magyarul. Így történhetett, hogy a mű mint vallásos olvasmány talált visszhangra, Hunyadi Szabó Ferenc fordításának társaságában. Hogy ebben a környezetben hatott-e tovább és milyen irányban, a későbbi kutatásnak kell felderítenie. A modern értelemben vehető nemzeti irodalom kialakításán dolgozó Batsányi és barátai körében az angol költő művének a merev, deákos klaszszicizmus irodalmi szabályainak lazításában jutott szerep, mint példának és tekintélynek; a témának ebben semmi része nem volt. A fejlődés főirányához a XVIII. század végi Magyarországon sokkal közelebb állt, könnyebben felhasználhatónak és a hazai hangulathoz lényegesen alkalmazhatóbbnak bizonyult Osszián, akinek énekei a *Magyar Museumból* indultak félszázados útjukra, Vörösmartyt keresztül Petőfiig és Aranyig, mindvégig szoros kapcsolatban a hazafias ihlettel.

Maga Batsányi az egyik oldalon a deákos literatúra egész rendszerét megfontoltan rombolta ugyan, másfelől azonban körültekintő elvszerűséggel igyekezett egységbe foglalni

³⁷ *Ephemerides Budenses*, 1790. jun. 7. 19. sz. 208—212. Az egész recenziót tartalmilag ismerteti WALDAPFEL JÓZSEF: A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez. Magyar Könyvszemle, 1930. 76. A Longinos-idézet az 1769-i lipcsei kiadás szerint: (cap. XXXVI.): „si quis Homeri, Demosthenis, Platonis aliorumque summorum virorum errores in vnum colligat, minimam hanc, aut fere nullam partem eorum esse, quae illi principes bene scripsere.” (207.)

³⁸ „Profecto enim, si vmbam quoque istam Miltonis expressam habuerimus; admirari in Miltonem poterimus eximium imitationis cum prudentia instituendae exemplum. Et denique quis Miltonem nouit, et plagii insimulationem audiens non animo commoueat, et nosse eum cupiat, cui quid abalienasse argatur.” (212.)

mindazt, amit a hazai és külföldi irodalomban a szeme előtt lebegő nemzeti irodalom eszményképéhez tartozónak érzett. Az összefoglaló szándék már a *Magyar Museum* korában világosan felismerhető nála abban, hogy a magyaros, klasszikus és nyugateurópai versformák használatát egyformán törvényesnek ismerte el, s csak a leoninust zárta ki a művelhetőek közül. A nyelvfejllesztés kérdésében a természetes evolúció elvét vallotta, és ellene volt minden erőszakos újításnak. Felfogására, mint több más vonatkozásban, 1791 második felétől kezdve Herder tisztázó és eszméltető hatása legerősebb. Ha ehhez még hozzávesszük Schiller és Goethe világlátását a bécsi évekre tehető alapos megismerését, néven neveztük azokat a legfontosabb pilléreket, melyeken férfikora irodalom-felfogása nyugodott. Felesége, egyik versében, a *Römersinn* és *Barden-Seele* szavakkal, igen találóan jellemezte férje költői eszmekörének két legfontosabb tényezőjét. Az első nyilvánvalóan a tisztább antikvitás, közelebbről Horatius feltétlen tiszteletét jelenti nála, a második a nemzeti költészetre, Oszsiánra utal. E kettő ötvözete az a sajátos klasszicizmus, amit Batsányi bécsi korszakától haláláig hirdetett, tanított, és műveiben megvalósítani igyekezett. — Batsányiné nyilatkozatánál is határozottabban jelölte ki az író helyét az az ismeretlen jóbarát, aki az *Allgemeine Litteratur-Zeitung* Intelligenzblatt-jában (1798. febr. 3. 21. sz.), a magyar irodalomról szólva a legnagyobb magyar költőként méltatta Batsányit, s poétai jellemvonásait a következőkben foglalta össze: „Am thätigsten bezugte sich . . . Batsányi . . . der ganz zum Dichter geboren in seinen meisten bisherigen Versuchen (vorzüglich aber in mehrern noch ungedruckten) Ossians tiefes Gefühl und reinen Natursinn, mit Horazens Politur und Lucan's Feuer glücklich vereinigte; der insonderheit in seinen musikalischen Versbau ein von andern Dichtern seiner Nation unerreichtes Muster ist, und von dem ganz das gilt, was Herder von Milton sagt: „in jeder Zeile des Gesangs ist Er der Vater eines poetischen Numerus und Rhythmus, den er mit Ueberlegung erfand, und seiner unharmonischen Sprache mit sehr harmonischem Ohr gleichsam aufzwang.”»

Nehéz lenne persze most e nagy vonalokban felvázolt költői portrét közelebből és tudományos módszerekkel pontosabban megrajzolni és kiszínezni. Annyi bizonyos, hogy különösen a bécsi évek után jelentősen növekedett Batsányinál az antik örökség súlya és a francia klasszicizmus tekintélyeinek jelentősége, (amit részben a költő párizsi tartózkodása indokolhat), s erősödött Goethe befolyása is. Azok a szálak azonban, melyek ez irodalmi eszményt a magyar valósághoz (gazdasági, társadalmi és politikai viszonyokhoz) kötötték, 1790 körül szövédték, azokban az években, amelyeket Batsányi maga is élete fénykorának tartott, s amelyeknek rég letűnt irodalmi alakjait még 30—40 év múlva, Vörösmartyék korában is állandóan emlegette, mintha azóta voltaképpen csak szófaragók és ostoba recensensek születtek volna Magyarországon. E klasszicizmust nehéz lenne jelenleg elválasztani Kazinczy hasonló jellegű törekvéseitől is, pedig talán e két igen különböző fogalom elhatárolásával és elemzésével érthetővé válnék Batsányinak Kisfaludy Sándor iránti, kellőképpen máig meg nem magyarózott tisztelete, sőt rajongása. Annyi mégis valószínűnek látszik, hogy ez irodalmi irány — a nép-nemzeti klasszicizmussal szemben — talán leginkább a romantika és a reform-országgyűlések előtti nemesi reformizmus klasszicista törekvéseként fogható fel, s a napóleoni háborúk és a szentszövetség korában, elmélet és gyakorlat, tartalom és forma elvileg következetes egységbe fogásával igyekezett maradandó értékű művekkel megajándékozni a nemzeti irodalmat.

LATINISTIC CLASSICISM AND THE MILTON DEBATE

In his paper published in the *Irodalomtörténeti Közlemények*, nos 2—3, 1958, author has established a Latino-gallicistic trend and a more modern trend in conformity with the new ideas of Enlightenment to have coexisted in 18th century Hungarian literature. They came into collision in the debate between János Batsányi and József Rájnis on the evaluation of Milton. The paper analyses the debate and its repercussion. Partisan of Latinistic classicism and follower of Gottsched, Rájnis refused to accept Milton's epic poem translated into Hungarian by Dávid Baróti Szabó from Neander's (Neumann) Latin version, on the solicitation of Batsányi. In defence of the English poet Batsányi resorted to the notes in Zachariä's German translation of Milton. In the aesthetics of the Hungarian writer the notion of *sublimitas* played an important role. It was in this spirit that he had Baróti Szabó revise his *Költeményes munkák* (Poetical Works) and publish them in 1789. Author states that Batsányi, in spite of his sentimentalism and his sublimity, did not break away from classicism; his poetry and theoretical essays bear the imprint of national classicism corresponding to the reformism of the nobility.